

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга Психология

Том 100

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“

FACULTE DE PHILOSOPHIE

Livre Psychologie

Tome 100

СОЦИАЛНАТА СРЕДА КАТО ДЕТЕРМИНАНТ НА КОРУПЦИОННОТО ПОВЕДЕНИЕ

ВАЛЕРИЯ ВИТАНОВА

Катедра „Социална, трудова и педагогическа психология“

Валерия Витанова. СОЦИАЛНА СРЕДА КАК ДЕТЕРМИНАНТ НА КОРУПЦИОННОТО ПОВЕДЕНИЕ

Основной целью исследования является вскрытие и анализ механизма, с помощью которого факторы социальной среды – такие, как историческое развитие, культурные нормы и обычаи, полит-экономическая модель управления, семья и др. – детерминируют у отдельного индивидуума установки на коррупционное поведение. Влияние искомого (психологического по сути) механизма прослеживается на теоретическом уровне через интерпретирование их эффекта, оказываемого на установки и убеждения личности, формирующиеся в процессе междуличностной интеракции. На эмпирическом уровне отстаиваемый тезис подвержен проверке попыткой соотнести дарственные акты, снимающие себя типичные нормы и модели поведения (опосредствованные средой и ценностной системы, обуславливающей наличие или отсутствие личностной predisposition к коррупционному поведению) с толкованием возникающих из связей между ними результатов.

Valeria Vitanova. THE SOCIAL ENVIRONMENT AS A DETERMINANT OF THE CORRUPT BEHAVIOUR

The main purpose of this study is to find out and analyze the manner through which environmental factors (e.g. historical development, cultural beliefs and norms, socio-economic models, political governance systems, family composition, group dynamics) impact the individual stance on corruption. The effect of this mechanism can be interpreted on a theoretical level due to its tangible influence on shaping individual attitudes and convictions emerging in the process of interpersonal interaction. On an empirical level the thesis can be tested by establishing a correlation between the act of giftgiving and the evoked reactions, supporting findings through a detailed interpretation of the identified links. This process intrinsically accounts for accepted behavioural norms, as dictated by the social environment and values system, and provides an accurate insight into the existence of a predisposition towards corrupt behaviour or a lack thereof.

УВОД

Феноменът „корупция“ е един от най-наболелите и дискутирани социални проблеми и макар да възниква още с първите форми на организираност, все още липсва ясна и добре структурирана обществена представа за същността и характеристиките на това явление. Проблемът се усложнява от многобройните дефиниции на понятието:

– Корупция е искането, предлагането, даването или приемането, пряко или косвено, на подкуп или всяка друга наследваща се облага или обещаването на такава, което засяга надлежното изпълнение на някое задължение, или поведението, което се изисква от приемащия подкупа, неполагаща се облага или обещаването на такава (1, с. 34).

– В основните европейски езици под корупция се разбира подкупничество, продажност, развратеност, разложение. Корупцията е деяние, социално отношение с икономическа и морална същност. В него участват най-малко три страни: лицето, което взема подкуп, лицето, което дава подкуп, и организацията, от името и за сметка на която се оказва услугата. По-точно корупцията представлява сделка, при която едно лице оказва от името на определена организация забранена от закона или безплатна по закон услуга на друго лице срещу някаква облага (3, с. 99).

– При дефинирането на сложното понятие „корупция“ най-често се визира злоупотребата с власт – икономическа, политическа и административна, което води до лично или групово облагодетелстване за сметка на правата и законните интереси на личността, на конкретната общност или на цялото общество (10, с. 8).

– Според Юридическия речник (1994) „корупция е антиобществено явление, характеризиращо се с морална поквара на личността или социална група и с противозаконно използване на служебно или друго положение за получаване на противозаконна облага. Най-ярка проява на корупцията е подкупът“ (8, с. 9).

Очевидно е, че корупцията обхваща всички сфери на обществения живот и както обобщава Алатас (академичен преподавател и политик): „Тя е характерна за всички социални системи – феодализъм, капитализъм, комунизъм и социализъм. Тя засяга всички класи в обществото, всички държавни организации, монархии и републики, всякакви ситуации в мирно време и по време на война, всички възрастови групи и двата пола, и всички времена – Античността, Средновековието и Модерността“ (19, 3–4).

Затрудненията за дефинирането на този феномен в ясни и единни параметри се дължи навярно на факта, че отделните нации подхождат към изследване на явлениято със своя собствена, различна от другите, методология, терминология и насоки за анализ. Резултатът е налице – от една страна, явлениято се изследва задълбочено, на различни нива, но от друга, това разнообразие води до размивания във възприемането и разбирането на многоликия феномен. Неточнос-

тите могат да бъдат избегнати с въвеждането на единна база, валидна за всички научни среди, над която да се надграждат различните аспекти на изследване и теории на отделните разработки. Тази изходна база следва да се обедини около обществената нагласа и отношение към корупцията като проява на форма на нерегламентирана социална размяна и тази социална размяна впоследствие да се развива в икономически, политически, социологически, културален аспект.

1. Типология на корупцията

В научната литература съществуват няколко различни типологии на явленията корупция. Една от най-често срещаните е делението на *активна корупция* и *пасивна корупция*.

Активната корупция е умишленото действие на този, който обещава или дава „пряко или чрез посредник облага от какъвто и да било вид“ на служител за него или за трета страна, за да извърши или да не извърши действие в съответствие с негово задължение или при изпълнение на функциите в нарушение на неговите служебни задължения по начин, който уврежда или може да увреди финансовите интереси на институциите.

Пасивна корупция е умишленото действие на служител, който пряко или чрез посредник иска или получава облага от какъвто и да било вид за себе си или за трета страна или приема обещание за такава облага, за да извърши действие в съответствие с негово задължение или при изпълнение на функциите му в нарушение на неговите служебни задължения по начин, който уврежда или може да увреди интересите на дадена институция.

Редица автори делят корупцията на:

- икономическа;
- политическа;
- в публичния сектор;
- административна;
- в частния сектор;
- в образованието;
- правителствена и др.

Най-много изследвания или може би най-популярни поради своята злободневност са тези, фокусирани върху различните проявления на политическите форми на корупция. Хайденхаймер разграничава три типа политическа корупция, центрирани съответно около публичната длъжност, публичния интерес и пазара (17, 4–6). Той говори за наличието също така на следните три вида корупция: корупция, която се възприема и толерира; корупция, която масово се отхвърля и критикува; и междинната форма, на която различните групи реагират по различен начин (17, 26–8). Пример за третата е така популярният акт на подаряване, който е строго регламентиран и дори забранен в някои части на Европа и Америка, а в Азия и Латинска Америка е неразривна

част от културните традиции. Границите между гореспоменатите три типа са неясни и въпрос на тълкуване от страна на обществото и като ориентир в неясната дефиниция идва определението „политическата корупция е това, което публиката в дадена държава възприема като такава“ (18, с. 93), наблягаща на социалната обусловеност на дефиницията.

В рамките на политическата парадигма Алатас въвежда и следната типология (19, гл. I):

– „Взаимна“ корупция: когато има взаимно споразумение между дарител и получател, което е предизвикано от двете страни и им носи взаимна изгода;

– „Принудителна“ корупция – има елемент на принуда, който обикновено се проявява, когато дарителят се опитва да предпази себе си или близките си от някаква вреда;

– „Защитна“ корупция – подвид на принудителната;

– „Инвестиционна“ корупция – предлагане на стоки и услуги без някаква директна връзка с конкретна услуга, но с перспективата такава да се появи в бъдещето;

– „Непотиска“ корупция – назначаване на роднини и приятели на публични длъжности или осигуряването на някои предимства за тях;

– „Автогенна“ корупция – свързана е само с един индивид, който се облагодетелства от предварителното си знание за резултатите от даден политически курс;

– „Подкрепяща“ корупция – изразява се в действия, предприети, с цел да се защити и подсили съществуваща вече корупция.

Друго, много употребявано разделение на корупцията е на *голяма (наричана още висока)* и *малка (ниска)*.

В „голямата корупция“ са въввлечени висши държавни служители, политици и бизнесмени, които вземат решения да разпределят на значителни ресурси. „Малката“ обикновено се осъществява от служители от по-нисък ранг, които непосредствено контактуват с граждани и представители на малкия и средния бизнес. Тя има по-масов характер и е свързана с по-малки мащаби на плащания, подаръци и услуги (9, с. 7).

„Голямата корупция“ е свързана със задвижването на по-сложни и по-фини механизми, в които посредниците играят ключова роля. Тук злоупотребите са в особено голям размер, социално-икономическите последици – значими, и при разкриването ѝ се вдига винаги голям шум. Парадоксалното обаче е, че мнозинството от членовете на обществото реагират много по-остро при случаи на „малка корупция“. Този ефект се поражда поради усещането, че „голямата корупция“ е нещо далечно и по-трудно контролируемо, докато „малката“ засяга сякаш по-пряко всекидневното на обикновения човек, нещо повече, тя е тази, която детерминира модела на социално взаимодействие, и търпимостта спрямо нея определя доколко дадено общество толерира или не толерира явлението корупция.

2. Социалната среда като детерминант на корупционното поведение

Както вече бе споменато, корупцията може да бъде открита практически във всички сфери на обществения живот. Тя е комплексен феномен, обусловен от спецификата на социокултурната история на дадено общество, политическото и икономическото му развитие, бюрократичните традиции и управленски практики.

Подобна представа за масовия характер на корупцията може да бъде и много опасна, защото води до убеждението, че тя е неизбежна и се превръща в норма на социално поведение на хората, като дори се възприема като ефективно средство за решаване на частни проблеми; когато легалните механизми не действат, тя се явява като предпочитана, а понякога и единствена алтернатива за хората. Всеки успешен акт на корупция усилва и насърчава увереността, че това е нормалният начин за постигане на личните цели. Хората имат мотивация да действат корумпирано в ситуации, когато това води до добри резултати. Както Клитгаард и други изследователи твърдят, от перспективата на икономическата рационалност корупцията е престъпление на пресметливостта. Този, който допуска корупционен акт, изчислява вероятността да бъде преследван, изправен на съд и осъден за престъплението, което е извършил, и я сравнява с придобивката, която този акт би му донесъл. Ако изчисленията са в полза на придобивката, която носи корупционният акт, естествено индивидът е стимулиран да допусне престъплението (16, с. 54).

Усещането за безнаказаност (по-голямата част от случаите на корупция остават ненаказани – сочи статистиката) води до усилване на мотивацията за проактивно корупционно поведение. Други базисни мотиви са желанието на хората да получат някакво специално отношение или допълнителна услуга, при което те предлагат подкуп, искайки в замяна нещо повече от това, което им се полага по принцип. Или в случаите, когато индивидът, предлагащ подкуп, няма необходимия потенциал сам да се справи със ситуацията. Мотив за корупционно поведение може да бъде и страхът от изолация – когато индивидът функционира в система, където мнозинството е приело корупцията като естествено поведение на социално взаимодействие, то отказът от вземане (респективно даване) на подкуп може да доведе до санкция от страна на останалите индивиди. Тази алтернатива е твърде непривлекателна за повечето хора, защото ролята на аутсайдер е в сблъсък с една от основните потребности – тази за афилиация, за социално приемане и одобрение, така че човек понякога е готов да плати дори висока цена (в случая – на поведение в разрез с моралните норми) само и само да запази своя статут на приет член на групата.

Социалната среда, в която функционира индивидът, несъмнено влияе върху процеса на изграждането му като личност, върху светогледа, възприятията и не на последно място върху поведенческата му стратегия. Сама по

себе си тази среда представлява съвкупност от множество компоненти, сред които, както видяхме, важен акцент са социалните отношения, междуличностните взаимоотношения (семейство, приятелски кръг, работна среда, група на членство), правните, моралните, политическите, религиозните, обществените отношения. Спецификата на тези взаимоотношения до голяма степен диктува и определя индивидуалната предиспозиция към корупционно поведение. Социалната среда съдържа в себе си в смет вид и компоненти като: национална култура, народопсихология, вярвания, обществени норми, натрупани в историческото развитие парадигми, религиозни нагласи, политическа система, икономическа система и др. Да се разкрие каква е тежестта на всеки от тези фактори на социалната среда при възникването на явлението корупция и какви са основните психологически механизми, които го задвижват, е основната цел на настоящото изследване.

Както вече бе споменато, корупцията възниква още с първите форми на социална организация. Естествено е тя да търпи развитие във времето, затова несъмнено историческият фактор има особено значение при анализа на корупционното поведение. Индивидът като част от дадена социална общност, извървяла своя исторически път на развитие, детерминира съвременния живот на тази общност и съответно поведението на нейните членове посредством нагласите, вярванията, нормите и традициите, залегнали в колективното съзнание като правилния начин на поведение. В тези „оценки“ за приемливо или неприемливо социално поведение се включва и перцепцията на индивидите относно корупционните практики. Затова историческият компонент е един от определящите това, дали дадена група ще толерира или осъжда подобен тип поведение.

Друг фактор, който има най-голяма значимост за разкриването на същността на явлението корупция, е културалният фактор. Културата има множество измерения: национална, организационна, регионална, политическа, икономическа и т. н. И всеки един от тези аспекти внася своя принос за създаването, развитието и функционирането на дадена социална група като такава. Тя е това, което прави дадена общност самобитна и я разграничава от останалите. Доминиращият културен модел в дадено общество е най-благодатното поле за изследване на корупционните прояви, защото културата е външната проява на процесите, случващи се вътре в общността като резултат от социалното взаимодействие. Нещо повече, при навлизане на по-дълбоко ниво на анализ културата може да служи и като регулатор на корупционното поведение чрез един от базисните си елементи – ценностната система. Ценностите са най-дълбинният слой на културата, те се формират трудно и дълго, но и съответно веднъж формирани, много трудно подлежат на промяна. Това им свойство би могло да служи като предпазващ механизъм за това, дали социалната среда е податлива или устойчива на корупционен натиск. Ценностната система стои в основата на морала и етичното поведение на

индивидите. Тя служи като отправна рамка, маркираща социално приемливото поведение и поведението, влизащо в разрез с базисните ценности на общността. В тази насока е и представата на Калера Лопес (преподавател по философия на правото) за корупцията: „Корупцията в най-общ смисъл се състои в поведение, насочено срещу ценностите, или в пренебрегването на нормите и моралните стандарти. Този тип поведение и действия на хората нарушават основните елементи и същността на морала и етиката на цялото общество“ (по-подробно вж. 15).

Съществуват ценности, които са базисни (свобода, равенство, толерантност, солидарност), и те са валидни за всяка култура, за всяко общество, и тяхното пренебрегване или потъпкване води до разпадане основите на конкретната социална общност, до несигурност на нейните членове и до редица конфликти. Повечето изследователи категорично заявяват, че корупцията е аморален феномен, но интересен е въпросът в разрез с кои морални ценности влиза явлението корупция и какви са последствията от това.

Последиците от корупционния акт обикновено имат икономически характер за цялото общество, защото водят до облагодетелстване на няколко души за сметка на останалите, което пречи на материалното благополучие (което е ценност от значение за много индивиди). Също така то е свързано обикновено със злоупотреба със служебното положение (властта), предоставено на дадено лице, и съответно нарушава доверието, гласувано му от останалите. Последиците от корупционните практики могат да поставят под въпрос и такива базисни ценности като идеята за равенството (защото корумпираните индивиди се оказват в позицията на привилегирани), социалната справедливост, сигурността – лична и национална, защото големите корупционни скандали от политическо и икономическо естество подкопават устоите на държавата, отблъскват потенциалните инвеститори, нарушават държавните бюджети, отклоняват пари от жизненоважни сфери като здравеопазването и образованието и не на последно място накърняват сериозно ценностите стремеж към демократични промени и икономически просперитет. В тази връзка е важно да се отбележи и факторът политическа култура като част от многото субкултури в рамките на националната култура, която дефинира социалната среда и най-вече частта управленска система (култура). Факт е, че има множество публикации, сочещи демократичния тип управление като панацея, решаваща проблема корупция. Основната теза е, че корупцията „процъфтява“ в страни със слабо развита политическа система и липса на демократични традиции, но тази теория бе опровергана от политическата действителност и в Западна Европа (в страни с демократични традиции като Англия, Италия, Франция, Испания), и в страната, сочена като синоним на демокрацията – САЩ, които бяха разтресени от мощни политически скандали. Добре е да се прави разграничение между демокрацията като ценност (аспирация към свобода и равни възможности) и демокрацията като

политическа система. Очевидно е, че няма политическа система, застрахована от корупционни практики. Това се дължи на един базисен компонент на политическата система – властта. Както твърди лорд Актън: „Властта корумпира, а абсолютната власт корумпира тотално“ (13, с. 53). Тоест властта изкушава този, който разполага с нея. Властта може да бъде и трябва да бъде разглеждана във всички нейни проявления: властта под формата на влияние; властта като притежаване на информация, пари, връзки, като всички тези аспекти водят до едно основно нещо – отклоненията от властта изкривяват в един тип поведенчески прояви – поставянето в ситуация на зависимост всички подчинени на тази власт и съответно тяхното манипулиране и в определени случаи въвличането им в корупционни схеми, при което се използва тяхната зависимост.

Подобен тип поведение е извън всякакви етически принципи и би следвало да е абсолютно неприемлив за всяко едно общество. Затова и звучат неубедително доводите на някои автори за наличието на позитивен елемент в корупционните практики. Позитивното те откриват във факта, че там, където има много бюрокрация или липса на ясна управленска система, корупцията е единственият ефективен начин нещата да вървят в някаква посока и да се „победи“ тромавата бюрократична система по пътя към прогреса. Тези твърдения са необосновани, защото във всички случаи това е нелегитимно ползване на ресурси с цел по-бързо постигане на цели, но тези цели облагодетелстват не социалната общност, а конкретните индивиди. Няма как един аморален опит да бъде „приведен в благоприличен вид“. Ценностите са създадени и приети от обществото, с цел да бъдат следвани и спазвани. Но има твърде много фактори от социалната среда, които влияят върху перцепцията и моралните оценки на правилно и неправилно в поведението на индивида. Тук именно идва важната роля на семейството като основен елемент от социалната общност с неговата роля на съразпространител и пазител на ценностната система на индивидите. Всеки индивид се оформя като личност в своите всекидневни взаимоотношения и дейности. Основополагаща обаче е ролята на семейството в изграждането на светогледа и житейската философия на неговите членове. Затова колкото „по-здрава“ е ценностната система на семейството, в което израства индивидът, толкова по-устойчив става той на аморалните предизвикателства, включително и на желанието за участие в корупционни прояви.

Изброените дотук няколко основни фактора, формиращи избора на про- или антикорупционно поведение, разбира се, съвсем не изчерпват толкова многолик феномен, какъвто е корупцията, но могат да бъдат полезни опорни точки при неговото изследване. Важно е обаче да бъдат споменати и социално-психологическите механизми, стоящи зад тези фактори. Такива са механизмът на търсене на егоидентификация, механизмът на афилиация, себепотвърждение и др.

Психологическият механизъм на изграждане на личностна идентичност е ключов в изграждането на индивида и е дълъг процес, а при някои хора продължава цял живот, като все пак неговите основи се поставят в детството и акцентът е в изграждането на ценностна система (от страна на семейството), която да е в унисон с изискванията на социалната среда – в противен случай индивидът би се чувствал силно неразбран и фрустриран. Смята се, че индивидът със силна и добре развита личностна идентичност притежава потенциал за адекватно морално оцеляване и би следвало да подлежи по-трудно на корупциране.

Механизмът на афилиация има двупосочна връзка с феномена корупция. От една страна, индивидите в стремежа си да бъдат приети би следвало да избягват поведение, което се отклонява от общоприетите социални норми (в това число и корупционното). Една нормална социална среда предполага санкциониране и отхвърляне на подобен тип поведение. От друга страна, съществуват общества, в които корупцията не само не е спорадично, срамно и откъслечно явление, а е толкова масово разпространено, че поради това се възприема като приемлив модел на поведение. В тези случаи корупционните практики не са скрит акт на размяна на две лица, а се изграждат т.нар. „корупционни мрежи“. Подобно явление е много опасно, защото показва, че корупцията набира сили и от латентна и неприемлива практика се превръща в организиран и масово разпространен поведенчески модел. И този, който не се включи в системата, може да бъде отхвърлен и трябва да се интегрира не по убеждение, а по необходимост, за да избегне отхвърлянето.

Психологическият механизъм на себеактуализация също има директна връзка с явлението корупция. Себеактуализацията се индивид е този, който е задоволил основните си личностни потребности и търси нови полета за изява и самоусъвършенстване. В случаите, когато средата не предлага възможности за социален просперитет, то индивидът е склонен да действа корумпирано с цената на достигането на по-високо стъпало. Това не означава, че индивидите нямат ценностна система, а че техните амбиции и приоритети рационализират моралния аспект на поведението им. Задейства се механизмът на „социална безотговорност“: след като средата не им предлага потенциална възможност за постигане на целите, индивидите като компенсаторна реакция загърбват моралните стандарти, притъпяват сетивата си за тях и се отклоняват от предварително предписаните им от обществото роли. Това несъмнено е предпоставка за включване в отклоняващи се от социалните норми поведенчески актове, в това число и корупционни прояви (вж. подробно 21, 411–416).

Споменатите психологически механизми са универсални, но тяхното действие се развива на фона на взаимодействието им със споменатите по-горе фактори, чиито характеристики са показателни за потенциалната проява на корупционно явление.

Тези фактори от историческо, културно и социално естество се комбинират в зависимост от социалната среда и детерминират т. нар. „народопсихологически профил“. Неслучайно се казва, че някои страни са много по-податливи на корупция и причините се търсят в компонентите, изградили техния „народопсихологически профил“. Такъв е случаят на изследваната в този анализ страна – Колумбия, типичен представител на един обширен географски район – Латинска Америка. Латинска Америка и в частност Колумбия е един от районите с най-явно изразени корупционни практики според различни изследвания. В едно от най-популярните и ползващо се с най-голямо доверие от страна на масовата публика изследване на Трансперънси интернешънъл (международна неправителствена организация, която вече близо 14 години огласява ежегодно индекса за възприятие на корупцията, а от 2003 г. – и Световния барометър за корупция, осъществявайки дейността си посредством мрежа от национални правителства, разполагаща с над 90 такива) в последните години страните от Латинска Америка заемат челни позиции за най-високи нива на корупция, като Колумбия е на 84-о от 90 места, т. е. тя е шестата най-корумпирана от всички изследвани страни. Този факт не е изненадващ, тъй като Латинска Америка има много особено място в световен план. Тя е на кръстопът между Запада, навлязъл чрез колонизаторите и диктуващ своите правила и норми, и своите древни корени и традиции, които се опитва да реконструира посредством създаването на т.нар. „нова етика“. Някои изследователи търсят причините за високите нива на приемане на корупцията в т.нар. нисши (или неразвити) култури, но подобни дефиниции изглеждат неадекватни, отнесени към параметрите на Латинска Америка, защото не може да бъде определяна като нисша или неразвита култура с хилядолетни традиции, с невероятно самобитни обичаи и произведения на културата, известни със своята красота и богатство, предизвикали инвазията на испанските колонизатори, които ограбили и пренесли това, което било възможно, на своя територия.

Други учени търсят корените на феномена корупция в Латинска Америка не в културата и по-скоро в липсата ѝ, а в съществуващата социална система, в това, че тя се лута между анархията и диктатурите и демократичният режим няма изградени силни основи. Но едва ли само този фактор е определящ, след като, както беше отбелязано преди това, и „силните“ западни демокрации не са застраховани от мрежите на корупционните процеси.

Истината за корупционния феномен като силен фактор във всекидневие-то на хората в страните от Латинска Америка и в частност Колумбия е някъде по средата между тези две хипотези и е изтъкан от специфичното комбиниране на редица фактори. Явлението корупция възниква по тези географски ширини още с борбата за първенство между различните местни култури и получава своя първи мощен тласък с преминаването от културния модел, издигащ в култ духовното, към културни модели, ориентирани към материалното (вж. подробно 11, 1–8). Това е само първата и съвсем не най-важна битка,

загубена от моралния кодекс на обществото. Най-големият удар в културално отношение за ценностната система на местните латиноамерикански племена е инвазията на испанците. Те не само ограбват и отнасят безценни културни образци, но проявяват варварско отношение към културата на местните племена, опитвайки се да заличат тази древна култура, която е с цивилизационна значимост. Испанските колонизатори не само унищожават завареното, но и не споделят своята култура, а оставят племената в ситуацията на „културен мрак“. Това е плодотворна среда за възникване и разпространение на корупция поради липсата на силна култура със своя морален „щит“ – ценностната система. И тук могат да бъдат апострофирани авторите, говорещи за ниската или неразвита латиноамериканска култура, защото корупционните практики са и културално обусловени, но от наличието на една опустошена и силно разрушена културна среда.

Що се отнася до социалната система, тя започва със своите дефицити отново „благодарение“ на испанските колонизатори. Те въвеждат модел на социални отношения, при който се налага волята на силния, притежаващия ресурси, а това е предиспозиция за корупционно поведение, а също така и за „купуването“ на благоволение, социално положение, сигурност. Така че за местните хора корупционното поведение се е превърнало в стратегия за оцеляване и отстояване на културната идентичност на тази древна цивилизация (11, 4–6). Този път на историческо развитие в Латинска Америка е довел до формирането на един типичен за тези страни народопсихологичен профил, в който трайно е вкоренен моделът на социални взаимоотношения, търсещи някаква облага, някаква задължителна реципрочност, който модел на поведение е и неразривна част и диктува социалната интеракция и в днешни дни, предавайки се на подсъзнателно колективно ниво. Така историко-културният фактор дава обяснение в голяма степен на силното присъствие на феномена корупция в Латинска Америка, дълбоко вкоренен в нейните традиции. Той има и други източници, които подсилват неговото влияние днес – това са всекидневните практики на социално взаимодействие, съдържащи в себе си редица компоненти. В Колумбия общественият модел на поведение разкрива множество елементи, благоприятстващи корупционните практики. Първият фактор от такъв характер е изключителната бедност на голяма част от населението, която рефлектира върху няколко типа поведенчески нагласи. Първо, готовност да се „закупи“ всякаква възможност за работа, носеща добро възнаграждение, и това не се възприема като нещо неправомерно, от една страна, поради историческите традиции, въведени от колонизаторите, да се купуват постове, и от друга, защото се възприема като борба за оцеляване. Друго измерение на корупцията, свързана с това явление, е т.нар. непотизъм, който представлява облагодетелстване с материални или нематериални облаги на роднинския и приятелски кръг. Всички изследвания сочат, че колумбийците са силно колективистки ориентирано общество и също така, че се-

мейството е сред основните ценности и приоритети на колумбийците. Следователно е логична проявата на „загриженост“ за най-близките, прилагаща се под формата на назначаването им на работа, уреждане на стипендии за обучение, даване на пари и др. като практики, целящи спасяването им от крайна бедност. Бедността предполага и други корупционни практики като например лесното „купуване“ на подкрепа от населението от страна на властимащите, като тази подкрепа може да бъде за изборни цели, за „спорни проекти“ и др. Оттук произлиза и друг фактор – липсата на публична отговорност, хората са вложили усилията си в борбата за физическо оцеляване и гражданските им права и задължения са нещо много далечно и незначително за тях. Липсата на образование също има силен резонанс върху корупционното поведение. Хората, които не са образовани или нямат достъп до информация, са лесен обект на манипулация и не е трудно да бъдат „купени“ и употребени за политически и икономически цели.

Разбира се, не цялото общество в Колумбия се състои от бедни и необразовани хора. Средната и висша класа обаче също не са застраховани от корупционни нагласи. Но разбира се, при тези представители на обществото корупцията се корени в различни фактори. Вече бе споменато, че властта корумпира, а властта навсякъде по света има едни и същи измерения, следователно и в Колумбия властимащите са предразположени към корупционно поведение. Другият фактор се дължи на повсеместния феномен глобализация. Колумбия в последните десетилетия е силно повлияна и копира обществените модели на Америка и Западна Европа и е поставила и развива успешно основите на едно консуматорско общество. А корупцията се ражда именно в икономическото и социално обсебване на хората да притежават, подсилено в Колумбия от контраста на голямата бедност, страха и липсата на сигурност. Логично, когато индивидът се бори да оцелее или респективно да натрупа все повече и повече, материалното взема превес над духовното и ценностната система търпи тежки удари, а това е много опасно явление, защото тя несъмнено е най-силната бариера пред явлението корупция. Както казва философът хуманист Андре Малро: „Третото хилядолетие ще бъде подчинено на духовността или няма да има трето хилядолетие“ (13, с. 153, вж. по-подробно Andre Malraux, *La condicion humana* 1977). Тоест основната идея е, че ако оставим да загинат моралните устои на обществото, то ще загине и самото общество.

В Колумбия съществуват и редица фактори, които по своята същност са прояви на организирана престъпност като: отвлечане на хора, наркотрафик, купуване на изборни резултати, които са престъпления с много опасен политико-икономически характер и имат пряка връзка с феномена „корупция“, нещо повече – те са една от най-опасните ѝ форми, но няма да бъдат акцент на настоящото изследване, защото предполагат една по-различна методология и перспектива за анализ.

Всички разгледани до този момент данни сочат безспорната корупционна обусловеност на социалната среда в Колумбия. В тази страна има проява на корупционни практики от всякакво естество: от „класическото“ даване на подкуп до „непотизма“ (уреждане на близки и роднини), „търговията с влияние“ (възползване от притежаването на даден ресурс за лично облагодетелстване), „конфликта на интереси“ (несъвместимост между служебното положение и частните интереси на длъжностно лице), „пране на пари“ от откупи и наркотрафик и „партийна корупция“ (посредством нерегламентирано финансиране на партиите). Корупцията в Латинска Америка (в това число Колумбия) е много широко разпространена и в този факт няма нищо случайно. Всеки индивид носи в себе си потенциалната склонност към корумпиране, защото Свръхаз-ът не може да контролира достатъчно силно страстите, егоизмът е вътре във всеки от нас и е много силна движеща сила и когато тя се съчетае с благоприятни условия в заобикалящата социална среда като историческа и културална обусловеност, слабо развита икономическа и политическа система, корупцията се превръща в масово възприет и прилаган модел на поведение. Освен всички изброени дотук фактори в Колумбия силно влияние оказват и ярко изразените социално-психологически механизми на „социална безотговорност“ и „реципрочността“. Идеята за задължителния характер на реципрочността в поведението води своето начало от ориентацията към колективизъм в колумбийското общество. За да бъде добре приет от групата, индивидът се счита за задължен да не остава „длъжник“ в своите взаимоотношения. Друг е въпросът, че в много случаи се стига до изкривяване на перцепцията за реципрочност и корупционните практики стават факт в стремежа на индивида да не остане изолиран от колектива (общността).

Психологическият механизъм на „социална безотговорност“ също е застъпен много силно поради липсата на силен институционален и обществен контрол върху гражданите, поради големите мащаби на страната и населението, малкия брой институции с не добра организация и липсата на традиции в тази насока. Отговорността някак се „размива“ в групата, а хората са фокусирани върху оцеляването си и в подобна ситуация моралните стандарти относно предопределената им социална роля биват изстласквани дълбоко в подсъзнанието на индивида. Презумпцията за безнаказаност при неизпълнение на очакваната формална роля в обществото се дължи на наблюденията за слабия резултат в борбата с все по-мощната престъпност, което дава допълнителен импулс и увереност на корумпираните индивиди.

Не подлежи на съмнение нито фактът, че корупцията има масов характер, нито, че тя е нередно и вредно за обществото явление. Много се говори и се анализират причините за възникването ѝ, нейните форми на проявление и начините за превенцията ѝ. За да бъдат достоверни всички тези анализи, те би следвало да се базират на достоверни източници. И точно тук възниква въпро-

сът за измерването на корупцията: как, посредством какви методи и изобщо възможно и надеждно ли е подобен тип изследване? Изглежда абсурдно и извън всякаква логика даден индивид да признае директно и открито своето участие в корупционни действия, вземайки предвид факта за престъпния характер на това наказуемо от закона поведение. Обикновено участниците в корупционната верига действат дискретно, прикривайки се един друг, както и следите от своите деяния. Прикритостта на техните постъпки прави невъзможно и набавянето на информация от свидетели. Следователно единствен вариант за изследване остават индиректните въпросници, проективни методики или въпросници, третиращи съдържателно такива поведенчески актове, за които е спорно дали са действително форми на корупция и попадат в споменатата вече междинна форма на корупция, подлежаща на оценка от страна на конкретната социална общност доколкото е удачно или не да бъде отнесена към корупционните практики. Пример за подобен спорен казус е актът на подаряването. В някои култури (Северна Америка и Западна Европа) даването на подаръци е (като естествено се изключват случаите на големи празници и семейния кръг) безспорен корупционен акт, като дори законово е регламентирана забраната или са регламентираны тесни рамки, в които са фиксирани допустимите стойности на подаръка. В други култури ситуацията е диаметрално противоположна. Даването на подаръци в тях е естествен израз на стремежа за поддържане на добри взаимоотношения, то е нормален и дори задължителен акт (Латинска Америка, Африка). В Колумбия размяната на подаръци е нормално следствие от силно развитата норма за социална реципрочност. В някои страни преценката, дали подаръците са корупционен акт под формата на подкуп или не, зависи от следните фактори (2, 215–216):

– подкупът се дава на служителя, преди да е извършил услугата, а подаръците след това;

– подаръците се дават доброволно, а подкупите се изискват от страна на служителя.

За съжаление нито едно от тези различия не е ясно изразено на практика. Индивидите могат да целят оставянето на отворена възможност за повторен контакт със същото длъжностно лице за друга услуга – следователно подарък, даден след извършването на една услуга, е всъщност предварително плащане за бъдещ достъп. По подобен начин възможно е искането на подкуп да е в някои случаи открито изнудване за дадена сума; често обаче подкуп може да се получи и с помощта на тактичен морален натиск (оплакване от огромно количество работа и подчертаване на специалните усилия, които служителят полага, за да разреши проблема на гражданина; или чрез тактиката на отлагане), на гражданина се казва да дойде отново след време, така че в края на краищата обърканият гражданин не е наясно дали всъщност предлага поискан му подкуп, за да си осигури справедливо отношение, или подарък в замяна на специална услуга.

Друг признак за маркиране на границата между подарък и подкуп е в това, че подаръците обикновено са малки и непарични, докато подкупите са по-го-

леми, в брой или някаква ценна стока. Въпросът, дали подаръкът е форма на подкуп, е спорен, има множество нюанси на допустимост, но при всички положения може да послужи като модел за проектиране на корупционните нагласи, защото на личностно ниво феноменът подаряване сема в себе си действието на индивидуалната ценностна система, личностната идентичност, релацията „индивидуализъм–колективизъм“ (5, с. 18). Подаряването като акт по своята същност е едно заучено поведение, изградено успоредно с развитието на индивидуалната ценностна система, личностната идентичност и ориентацията „индивидуализъм–колективизъм“. Неговото съдържание и ценността му за всеки отделен човек са съизмерими на личностно равнище с тези три фактора, а в по-широк план – от културния модел, семейството, групата на членство, работната организация, т. е. социалната среда в своята цялост (5, с. 19). За това и за целите на изследването бе използван въпросник от подобно естество, който да може да отрази както индивидуалните психически нагласи, така и социалната динамика на интеракцията.

3. Изследване на връзката между традициите на подаряването и социално-нормативните ценности и поведенчески практики

Инструментариум на изследването: Изследването бе реализирано с два въпросника – за подаряването и за ценостите. Въпросникът за подаряването включва 42 айтема, които представят типичното поведение на подаряване в дадена култура. В него съдържателно са застъпени поводите, ритуалите, социалният кръг, на кого най-често се подарява, значението на подаръците, корупцията и нормата за реципрочност. Този въпросник е създаден в Германия за целите на кроскултурално изследване между типичните обичаи за подаряване, характерни за китайската и немската култура, след това бе ползван за изследване и на българската култура преди две години, а с настоящото изследване се включва и колумбийската. Той съдържа шестстепенна скала за отговори, като в единия полюс е „абсолютно не е вярно“, а в другия – „абсолютно е вярно“. Въз основа на факторен анализ са изведени следните подскали:

- реципрочност;
- внимание/предпазливост да не се нарушат нормите и културните обичаи при даване и получаване на подарък;
- отказ, как човек дава да разбере, ако не му харесва подаръкът;
- поддържане на социалната мрежа от отношения и контакти.

Въпросникът показва подходящи психометрични качества за колумбийска извадка, като коефициентът α на Кронбах е 0,84.

Въпросникът за ценностните ориентации на личността е изготвен от проф. Крум Крумов и е използван в изследвания на различни социални и професионални групи в процеса на глобална и социална промяна. Той обхваща 16 основни житейски ценности, произтичащи от класическата теория за ценностите

на Рокич, оценени посредством 5-степенна ска̀ла, тип Ликърт, със стойности, вариращи от „много ниска“ до „много висока“. Този тип ска̀ла позволява на изследваните лица да приписват стойности на всяка от изброените ценности в степенята, в която тя е важна за тях. Тази ска̀ла има предимство от психометрична гледна точка, тъй като не ограничава изследваните лица в ранжирането на определен брой ценности, принуждавайки ги да правят избор между тях.

Основната теза на настоящото изследване е, че всяка ценност има своята значимост, която варира според личностните нагласи и предпочитания, формиращи в условията и под натиска на факторите на социалната среда. Оценяват се следните ценности:

- стремеж към самоусъвършенстване и лична изява;
- уважение и признание от страна на другите;
- здраве и жизненост;
- материално благополучие;
- слава;
- лично и семейно щастие;
- приятелство и уважение;
- обществено положение (власт);
- сигурност (лична и национална);
- лек и безгрижен живот;
- професионална реализация и кариера;
- творчески принос в работата;
- свобода на личността и социална справедливост;
- непримиримо отношение към недостатъците и несправедливостта;
- стремеж към демократични промени и икономически просперитет;
- любов;
- други (възможност изследваните лица да добавят, ако смятат за удачни, и други, важни за тях ценности).

Обект на изследването:

Общият брой на участниците в емпиричното изследване е 153, съответно 65 мъже и 88 жени, чието процентно съотношение е 42,5% към 57,5%. Възрастта на изследваните лица варира от 17 до 60 години, като средната възраст на участниците е 22–23 години ($X=22,91$; $SD=7,01$). Преобладават изследваните лица в следните възрастови групи: от 17 до 30 – 87,5% (съответно от тях 35,9% мъже и 51,6% жени); от 31 до 45 – 10,4% (съответно 5,2% мъже и 5,2% жени) и в последната възрастова група от 46 до 60 години попадат само 2% от изследваните лица и те са само от женски пол.

Всички изследвани лица са с колумбийска националност, като малко над половината от извадката са студенти от различни специалности от Национален университет – гр. Богота, а останалата част са работещи в сферата на заетостта.

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,896	,203		9,344	,000
	VAR00022	-,125	,057	-,192	-2,174	,032
2	(Constant)	1,338	,327		4,086	,000
	VAR00022	-,123	,057	-,189	-2,171	,032
	VAR00029	,124	,058	,188	2,154	,033

a. Dependent Variable: VAR00045

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-,565	,216		-2,614	,010
	VAR00037	,134	,058	,204	2,306	,023

a. Dependent Variable: VAR00047

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,783	,295		2,655	,009
	VAR00029	,145	,064	,198	2,245	,027

a. Dependent Variable: VAR00049

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-,227	,218		-1,041	,300
	VAR00037	,136	,058	,205	2,318	,022

a. Dependent Variable: VAR00050

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,419	,300		1,394	,166
	VAR00029	,178	,066	,239	2,720	,007
2	(Constant)	-,249	,440		-,565	,573
	VAR00029	,147	,066	,197	2,214	,029
	VAR00020	,157	,076	,183	2,057	,042

a. Dependent Variable: VAR00051

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-,184	,249		-,737	,463
	VAR00037	,183	,067	,240	2,734	,007
2	(Constant)	,306	,348		,878	,382
	VAR00037	,198	,067	,260	2,979	,003
	VAR00035	-,164	,082	-,174	-1,987	,049
3	(Constant)	-,043	,378		-,114	,910
	VAR00037	,186	,066	,244	2,829	,005
	VAR00035	-,222	,085	-,236	-2,605	,010
	VAR00006	,166	,075	,200	2,208	,029

a. Dependent Variable: VAR00052

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,245	,173		7,186	,000
	VAR00011	,100	,040	,223	2,534	,013

a. Dependent Variable: VAR00053

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,907	,187		4,860	,000
	VAR00011	,152	,043	,307	3,573	,001
2	(Constant)	1,218	,215		5,675	,000
	VAR00011	,171	,042	,344	4,057	,000
	VAR00035	-,117	,043	-,231	-2,731	,007
3	(Constant)	1,073	,217		4,944	,000
	VAR00011	,130	,044	,261	2,950	,004
	VAR00035	-,139	,043	-,274	-3,246	,002
	VAR00013	,098	,037	,236	2,619	,010

a. Dependent Variable: VAR00054

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,166	,161		7,226	,000
	VAR00013	,095	,038	,221	2,511	,013

a. Dependent Variable: VAR00055

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,525	,206		7,418	,000
	VAR00025	-,145	,059	-,218	-2,477	,015
2	(Constant)	1,181	,245		4,815	,000
	VAR00025	-,188	,060	-,282	-3,131	,002
	VAR00037	,142	,058	,221	2,457	,015
3	(Constant)	,819	,302		2,710	,008
	VAR00025	-,203	,060	-,304	-3,393	,001
	VAR00037	,131	,057	,205	2,292	,024
	VAR00013	,112	,056	,173	2,002	,048

a. Dependent Variable: VAR00056

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,622	,286		2,172	,032
	VAR00029	,134	,063	,190	2,143	,034

a. Dependent Variable: VAR00057

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,059	,226		4,694	,000
	VAR00029	,120	,049	,215	2,439	,016
2	(Constant)	1,351	,249		5,424	,000
	VAR00029	,139	,049	,248	2,849	,005
	VAR00035	-,113	,045	-,221	-2,534	,013

a. Dependent Variable: VAR00058

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,289	,328		,881	,380
	VAR00008	,164	,070	,227	2,338	,021

a. Dependent Variable: VAR00059

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,845	,116		15,903	,000
	VAR00012	-,147	,046	-,259	-3,202	,002
2	(Constant)	1,354	,265		5,103	,000
	VAR00012	-,142	,046	-,249	-3,114	,002
	VAR00014	,106	,051	,164	2,050	,042

a. Dependent Variable: VAR00043

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-,535	,245		-2,184	,031
	VAR00009	,132	,062	,175	2,126	,035
2	(Constant)	,340	,498		,683	,496
	VAR00009	,151	,062	,200	2,430	,016
	VAR00001	-,190	,094	-,166	-2,011	,046

a. Dependent Variable: VAR00047

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,814	,099		18,307	,000
	VAR00012	-,079	,039	-,167	-2,021	,045

a. Dependent Variable: VAR00048

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,091	,208		5,252	,000
	VAR00014	,124	,044	,228	2,801	,006

a. Dependent Variable: VAR00053

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,769	,287		2,680	,008
	VAR00001	,155	,057	,222	2,723	,007

a. Dependent Variable: VAR00054

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,471	,316		1,490	,139
	VAR00001	,201	,062	,260	3,215	,002
2	(Constant)	,090	,353		,256	,798
	VAR00001	,169	,063	,219	2,680	,008
	VAR00014	,119	,052	,187	2,290	,024

a. Dependent Variable: VAR00055

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,250	,315		,794	,429
	VAR00005	,184	,066	,227	2,792	,006

a. Dependent Variable: VAR00056

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,532	,362		1,468	,144
	VAR00001	,145	,072	,167	2,030	,044

a. Dependent Variable: VAR00057

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,760	,115		15,317	,000
	VAR00034	-,096	,042	-,188	-2,317	,022

a. Dependent Variable: VAR00043

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,719	,119		14,464	,000
	VAR00032	-,100	,045	-,180	-2,215	,028

a. Dependent Variable: VAR00055

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,456	,159		9,138	,000
	VAR00032	-,134	,060	-,180	-2,220	,028

a. Dependent Variable: VAR00056

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,210	,144		8,402	,000
	VAR00030	,084	,042	,164	2,018	,045

a. Dependent Variable: VAR00045

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,480	,145		10,210	,000
	VAR00040	-,102	,044	-,188	-2,321	,022

a. Dependent Variable: VAR00051

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,952	,198		4,798	,000
	VAR00040	-,161	,060	-,216	-2,680	,008

a. Dependent Variable: VAR00052

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,125	,194		5,794	,000
	VAR00019	,095	,044	,177	2,182	,031

a. Dependent Variable: VAR00054

Както вече бе споменато, основното предизвикателство пред настоящото изследване бе откриване на факторите, детерминиращи нагласите към корупционно поведение, чрез опита за корелация между 42 айтема, съдържащи типични случаи на социален обмен с акцент акта на подаряване (като латентен сигнал за корупционна нагласа), и 17 базисни ценности (смятани за своеобразна бариера за корупционните актове), по дефиниция валидни за различните националности и култури. Базисната теза се позовава на твърдението, че социалната среда влияе върху ценностната система на индивида, като усилва или притъпява значимостта на отделни ценности, което респективно резултира във възникването на про- или антикорупционна предиспозиция у индивида. Нагласите и убежденията на личността, формирани при междуличностните взаимодействия (в конкретния случай тези, свързани с подаряването), повлияват в различна степен отделните ценности и обратно.

Така например се допуска, че поведението, ориентирано към изграждане и поддържане на социалната мрежа от контакти, ще корелира силно с ценности като „сигурност“, „уважение и признание от страна на другите“, „обществено положение“, „стремеж към самоусъвършенстване и лична изява“ и „слава“. От друга страна, може да се предположи, че поведението, фокусирано в предпазливост да не се нарушат социалните норми и културни обичаи, ще се свърже с ценности като „непримиримо отношение към недостатъците и несправедливостта“, „свобода на личността и социална справедливост“ и „приятелство и уважение.“ Логично следва допускането, че реципрочността ще корелира позитивно с ценности като „материално благополучие“, „обществено положение (власт)“, „уважение и признание от страна на другите“.

Предварително се допуска, че всяка една от многото вариации на подаряването, представени като поведенчески акт на социална размяна, ще повлиява само част от изброените ценности и по-точно универсалните ценности ще бъдат модифицирани от конкретния поведенчески акт в своята цялост, частично или изобщо няма да бъдат повлиявани. За да се разкрие същността на тази дълбока и многоаспектна връзка на емпирично ниво, бе направен регресионен анализ (по метода на стъпковата регресия). Резултатите от него разкриват някои много интересни тенденции и специфики на колумбийската извадка. Тези, които имат особена значимост, ще бъдат разгледани по-обстойно и по отделно,

но общото впечатление е, че социалната среда оказва силно, детерминиращо влияние върху корупционните нагласи, изразено в случая чрез въздействието на отделните аспекти на подаряването върху ценностната система на индивида, а оттам и върху нагласата за социална приемливост или отхвърленост на определени модели на поведение.

Първият (и най-обемен откъм съдържание) фактор „реципрочност“ при подаряването, съдържащ в себе си очакването да се получи някакъв дивидент в замяна на вложената „инвестиция“, изгражда силни връзки с няколко ценности. Единствено потвърдена от предварително издигнатите хипотетични връзки между реципрочността и изброените ценности се оказва тази с „общественото положение и власт“ (представено с най-силно застъпеното твърдение „В Колумбия е важно да имаш много приятели, за да се чувстваш сигурен“: $\beta = 0,205$, $p < 0,05$), показваща нагласата за стремеж към обграждане с приятели, като се купува тяхната подкрепа. Целта е постигане на обществено положение благодарение на подсиурената мощна подкрепа. Изненадващо другата ценност, която бе предвидено, че се повлиява от реципрочността и има пряка връзка с предходната ценност, е „материално благополучие“. Това може да се тълкува като факт, че колумбийците не измерват общественото положение само с финансови аспекти, а и с други придобивки като престиж и възможност да влияеш на другите. Като потвърждение на тази интерпретация идва корелацията на реципрочността с ценността „слава“. Интересен е фактът, че отново с най-високи стойности е айтемът „В Колумбия е важно да имаш много приятели, за да се чувстваш сигурен“: $\beta = 0,204$, $p < 0,05$.

Идеята, че многото приятели са в основата на постигането на обществено положение, власт и слава, а не на лично и семейно щастие, лек и безгрижен живот, любов (все ценности, с които традиционно се свързва приятелството), говори, че или изследваните лица под „приятели“ са визирали хора, които харесват, одобряват и са готови да подкрепят, или че приятелите са, за да бъдат ползвани като трамплин към властта. И в двата случая факт е наличието на една изкривена ценностна система, защото несъмнено е неетичен подходът с „купуването“ на благоволенieto на приятелите или измерване на взаимоотношенията с тях в рамките на реципрочността. В подкрепа на този извод е резултатът на отхвърляне на предварително очакваната връзка с ценността „уважение и признание от страна на другите и връзката на реципрочността с ценността „приятелство и уважение“, представена посредством най-силно застъпеното твърдение „В Колумбия подаръците заздравяват приятелските взаимоотношения“: $\beta = 0,198$, $p < 0,05$. Това е безспорен пример за меркантилна нагласа в колумбийското общество, която е отключващ фактор за корупционно поведение и има своите корени в социалната среда, в която живеят колумбийците, среда, където цари несигурността, породена от социоикономически, политически и исторически фактори, които

провокират изграждането на индивидуални защитни механизми (в случая „купуване на подкрепа“). Друго потвърждение на тези твърдения е връзката между реципрочността и ценността „сигурност“ (лична и национална) и отново най-силно застъпеното твърдение „В Колумбия подаръците заздравяват приятелските взаимоотношения“: $\beta=0,197$, $p<0,01$. Тази тенденция се разпростира дори на по-високо ниво – според колумбийците реципрочността като модел на поведение подсигурява и „професионалната реализация и кариера“ (В Колумбия подаръците често служат за създаване на значими отношения: $\beta=0,223$, $p < 0,05$).

Алогично е силното влияние на фактора реципрочност върху такива ценности като „свобода на личността и социална справедливост“ ($\beta=0,221$, $p < 0,05$) и „стремеж към демократични промени“ ($\beta=0,190$, $p<0,05$). Това влияние води до деградирането и изпразването от съдържание на тези ценности, подкопаването на моралните устои на обществото и до тласък към различни форми на девиантно поведение, част от което са и корупционните практики. Предвид анализирания дотук тенденции стават разбираеми и логични връзките между реципрочността и ценностите „лек и безгрижен живот“ (В Колумбия е задължително, когато получиш подарък, да направиш и ти подарък в подходящ момент: $\beta =0,200$, $p<0,01$; В Колумбия човек се чувства задължен на някого, ако е приел подарък от него: $\beta=0,244$, $p<0,05$; В Колумбия е важно да имаш много приятели, за да се чувстваш сигурен: $\beta=0,244$, $p<0,05$), като по този начин се разкриват за сетен път калкулативната насоченост в интеракциите на индивида и неговата перцепция за добросъвестност в отношенията – измерване на даденото и взетото; и ако може да се постави знак на равенство, то това е предпоставка за спокоен и лек живот и ценността „непримиримо отношение към недостатъците и несправедливостта“: $\beta= -0,304$, $p<0,05$, т. е. липсата на реципрочност, води до несиметрични, несправедливи отношения между индивидите. Тези прояви на двоен стандарт в морално отношение са опасна тенденция. Оказва се, че за колумбийците е допустимо да „купиш“ многото приятели, гарантиращи сигурността на индивида, но е неприемливо да останеш длъжник във взаимоотношенията си с тях. Като обобщение на този фактор може да се направи изводът за силно наличие на феномена корупция, като се изхожда от приетото за нормална поведенческа стратегия даване на подаръци с цел гарантирането на социалната позиция, власт и сигурност на индивида.

Вторият фактор, наречен внимание/предпазливост да не се нарушат нормите и културните обичаи при даване и получаване на подаръци, също демонстрира влияние върху конкретни ценности. Потвърди се първоначалната хипотеза за влияние на този фактор върху ценностите: „непримиримо отношение към недостатъците и несправедливостта“ ($\beta =0,227$, $p<0,05$) и „свобода на личността и социална справедливост“ (В Колумбия на добър приятел се подарява подарък за рожден ден ($\beta=0,219$, $p < 0,05$) и В Колумбия е прието да се правят

подаръци и на началниците ($\beta=0,187$, $p<0,05$). Тоест в разбирането за социална справедливост, освен да почетеш по определен повод приятелите, в нормите и обичаите влиза и правенето на подаръци на висшестоящите без повод, което е една латентна форма на корупционни нагласи, а когато бъде свързана с тенденциите, очертани от фактора реципрочност (където бе разкрита важноста на „купуване“ благоразположението на околните), корупционната нагласа придобива статута и размерите на съвсем реални и открити корупционни актове. Потвърждението идва и с прякото влияние на фактора внимание да не се нарушат нормите и обичаите на подаряване върху ценността „професионална реализация и кариера“ (отново твърдението В Колумбия е прието да се правят подаръци и на началниците: $\beta=0,228$, $p<0,05$). Следователно „вниманието“ към началника не е просто изпълняване на културните традиции и израз на нормален жест към околните, а калкулиран ход, носещ потенциални бъдещи облаги. Допълнителна яснота в хипотезата за калкулираните ползи внася корелацията на фактора с ценността „слава“ ($\beta=0,200$, $p<0,05$). Маската на безкористност в действията на индивидите, продиктувани от културните норми и обичаи, бива развенчана от липсата на корелация между фактора и ценността „приятелство и уважение“. Ако действията на индивида нямат подтекст, то „нормата“ и „традициите“ ще бъдат спазвани при отношенията с приятелите.

Факторът се свързва и с ценността „стремеж към демократични промени и икономически просперитет“ ($\beta=0,167$, $p<0,05$), в която връзка отново се проектира корупционната нагласа, прикрита зад психологическата потребност социална желателност. Изпълнявайки културно предопределените норми и обичаи, индивидът се интегрира в групата, печели приемане и одобрение от страна на околните и така подsigурява своя успех и възможности за достигане на статут, осигуряващ и евентуален икономически просперитет. Това е в разрез с принципите на първата част на ценността (стремеж към демократични промени), което е поредното доказателство, че социалната среда модифицира ценностите.

Друг фактор с голямо значение е „отказът от подаръци“, т. е. как човек дава да се разбере, че не харесва подаръка. Той оказва влияние върху три от посочените ценности:

– стремеж към самоусъвършенстване и лична изява (В Колумбия подаръците не се приемат, ако не бъдат харесани ($\beta=-0,188$, $p<0,05$). Обратната връзка показва, че индивидът, целейки да избегне лошото впечатление у околните, не отхвърля подаръци – дори те да не са му по вкуса. Тук прозира стремеж на личността да се хареса на всяка цена, като по този начин се инвестира в бъдеща подкрепа, осигуряваща влияние, което е своеобразен тип корупционно поведение. Развитие на тази хипотетична теория може да се търси и в обратната връзка на фактора с „непримиримото отношение към недостатъците и несправедливостта“ ($\beta=-0,180$, $p<0,05$). Тоест дори индивидът да възприема дадено отношение (респективно подарък) като неадекватно или несправедливо, той

не го отхвърля. Една потенциална причина за това е запазване на добрия тон и отношения на всяка цена с оглед калкулиране на сегашни или бъдещи ползи от запазване на тези взаимоотношения.

Отказът от подарък показва обратна връзка и с ценността „свобода на личността и социална справедливост“ ($\beta = -0,180$, $p < 0,05$). Смята се за социално неприемливо отхвърлянето на подарък, което на повърхностно ниво би могло да се свърже с наличието на колективистка нагласа в колумбийското общество, но като се отчита присъствието на феномени от рода на „социална безотговорност“ и „деиндивидуация“, съжителстващи с колективизма, се навлиза на едно по-дълбоко ниво на анализ, разкриващ къде се корени нежеланието да се развалят взаимоотношения; определящ е не колективизмът, а добре пресметнатите интереси, което е безспорен симптом за корупционни нагласи.

Четвъртият фактор и връзките, в които влиза, може да потвърдят или отхвърлят голяма част от издигнатите до момента предположения и заключения. Този фактор е озаглавен „поддържане на мрежата от контакти“ и разкрива доколко конкретният индивид използва акта на подаряване за изграждане на социални връзки.

Регресионният анализ показва, че факторът рефлектира върху четири базисни ценности:

– „здраве и жизненост“ – за физическото и психическо здраве и дух на всеки човек е важно да не бъде изолиран, да има своя собствена среда, в която да е добре приет, да се чувства комфортно. Тази среда представлява неговата мрежа от контакти. Важен е въпросът, какви методи използва индивидът за създаването и поддържането ѝ. Тя може да се базира на общи познания, занимания, интереси, симпатия. Основен прием на колумбийското общество е изграждането и поддържането на такива мрежи, изградени приоритетно въз основа на материалните интереси, което прозира и в най-значимото твърдение (В Колумбия човек е доволен, ако познава много хора, които му дължат услуги: $\beta = 0,164$, $p < 0,05$). Още по-явно и недвусмислено е посланието, лежащо в основата на корелацията между този фактор и ценността „сигурност (лична и национална)“ – В Колумбия подаръците за непознати често имат елемент на корупция ($\beta = 0,188$, $p < 0,05$). Това показва, че общественото мнение в Колумбия не възприема корупционния елемент в подаръците за непознати като вреден нито за личната, нито за националната сигурност.

Поддържането на мрежата от контакти се свързва с обратен знак с ценността „лек и безгрижен живот“, което може би се дължи на идеята, че не е лесно индивидът постоянно да е отговорен да не пропусне „подсигуряването“ с адекватна отплата на всеки член от неговото обкръжение с цел изграждане на добри взаимоотношения в мрежата.

Последната корелация на фактора е с ценността „творчески принос в работата“, която на пръв поглед изглежда нелогична и не на място, но системният анализ на получените до момента резултати и връзки води до разбирането

на идеята, че поддържането на мрежата от социални контакти, „купуването“ на тяхната безрезервна подкрепа дава възможност на индивида да експериментира непопулярни и нестандартни методи, без страх от съпротива или санкции от страна на околните.

Аспекти на подаряването

ЦЕННОСТИ	Реципрочност	Внимание да не се нарушат нормите	Отказ на подарък	Поддържане на мрежата от контакти
Стремеж към самоусъвършенстване и лична изява		-0,249	-0,188	
Здраве и жизненост	-0,189			0,164
Слава	0,204	0,200		
Лично и семейно щастие		-0,167		
Приятелство и уважение	0,198			
Обществено положение/власт	0,205			
Сигурност (лична и национална)	0,197			-0,188
Лек и безгрижен живот	0,244			-0,216
Професионална реализация и кариера	0,233	0,228		
Творчески принос в работата	0,261	0,222		0,177
Свобода на личността и социална справедливост	0,221	0,219	-0,180	
Непримиримо отношение към недостатъците и несправедливостта	-0,304	0,227	-0,180	
Стремеж към демократични промени и икономически просперитет	0,190	0,167		
Любов	0,248	0,180		
Други	-0,221	0,258		

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящото изследване предложи един теоретичен обзор на феномена „корупция“, неговата типология и прояви. На тази основа бе издигната и хипотезата за ролята на социалната среда ката основен детерминант, формиращ корупционните нагласи и проявления в индивидуален план. Това предположение бе обстойно анализирано и подложено на експериментална проверка. Изборът на Колумбия за изследвана страна е целенасочен и обясним предвид динамиката на социалните процеси, историческите, политически и икономически предпоставки, културна обусловеност и всеизвесността на силното присъствие на феномена корупция в тази обществена среда. Използваният инструментариум за изследване се оказва подходящ предвид спецификата на изследваното явление: то е отклонение от нормите за поведение, подлежи на санкция и затова е трудно за изследване във връзка с проявата на потенциални съпротиви у индивидите да признаят нещо, компрометиращо тяхното поведение и личностен авторитет. Именно поради тези опасения за възможни защитни механизми у изследваните лица, които биха предизвикали социално желателни отговори и оттам изкривяване на резултатите, подходящо бе прилагането на въпросник, включващ акта на подаряване в неговите различни аспекти. Той предполага, от една страна, по-честна и открита позиция поради факта, че колумбийската култура не третира подаряването като проява на корупционна практика (то е в унисон с традициите) – по този начин „сваля маските“ и минимизира страха от санкции у индивидите, а от друга страна, проектира ясно корупционната predisпозиция чрез връзката между конкретните форми на подаряване и ценностната система (отразена във въпросника за ценности). Резултатите от тези връзки потвърдиха определящото влияние на социалната среда (в съвкупността и комбинацията от изграждащите я фактори) върху избора на поведенческа стратегия (в случая корупционно поведение) в индивидуален план. Този психологически по своята същност механизъм се нарича интериоризация (възприемане и усвояване от външната среда на определен модел и превръщането му в част от индивидуалната ценностна система) и конкретно в тези условия е осъществим благодарение наличието и въздействието на други психологически явления като ориентация към колективизъм, стремеж към афилиация, търсене на егоидентичност и социална безотговорност.

Както бе предположено, характеристиките на социалния контекст, в който индивидите реализират междуличностната интеракция, са формирали у тях силна ориентация към очакване на реципрочност в отношенията с околните и стремеж към поддържане (на всяка цена и с помощта на всякакви средства) на мрежата от социални контакти с цел подсигуриране на обществена позиция/статут, власт, влияние, материална обезпеченост, които тенденции недвусмислено разкриват и потвърждават корупционните нагласи на индивидите.

Тези резултати предоставят възможност за една различна перспектива за анализ на феномена корупция, поводите и предпоставките за неговото възникване и развитие, както и за определящото влияние на редица фактори по посока на неговото потенциално модифициране и контролиране, целящи превенция на негови бъдещи прояви, застрашаващи социалния ред и функциониране на социалната система.

ЛИТЕРАТУРА

- Сотиров, В., Рупчев, Г. (1999). Международни актове за противодействие на корупцията. Коалиция 2000. Информационен център на Съвета на Европа. С.
- Корупцията в парламентарната практика и законодателния процес. Коалиция 2000. Сб., съст. Дайнов, Е., Малинов, С. (1999). Център за социални практики. С.
- Икономическата цена на корупцията. Коалиция 2000, сб., съст. Виденова, А. (1999). Център за икономическо развитие. С.
- Иванов, А., А. Нончев, А. Тодоров, Б. Славчев и др. (2000). Антикорупция. Коалиция 2000. Учебно помагало. С.
- Крумов, К., Й. Шнайдер, Сн. Илиева, Й. Цветкова, В. Витанова, Д. Иванова (2005). Личностни детерминанти на корупцията: социално-психологическо изследване. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, С.
- Динкова, Д., П. Матеев (2001). Информационните технологии срещу корупцията. Коалиция 2000. Фондация приложни изследвания и комуникация. С.
- Корупция и антикорупция (2003). Сб. Център за изследване на демокрацията. С.
- Бояджиев, Г., Е. Ценков, К. Добрев (2004). Корупцията в 100 отговора. Коалиция 2000. Фондация „Гражданска връзка“. С.
- Нончев, А., Е. Ценков, П. Илиев, Е. Ананиев, Я. Янакиев, Н. Йорданов (2004). Корупционни практики и превенция на корупцията. Център за изследване на демокрацията. С.
- Чисто бъдеще. План за действие срещу корупцията (1998). Коалиция 2000.
- Guillermo, M. (2003). La corrupción en Mexico una resistencia cultural. Toltecatoyol.
- Galarza, N. (1999). Etica y corrupción. Estudio de casos. Programa Responsabilidad/Anti_corrupcion en las Ameritas de USAID.
- Gonzalez, E. (2005). Corrupción. Patología colectiva. Instituto Nacional de administración pulica. Mexico.
- Propuesta de una politica de Estado para el control de la corrupción. El gobierno de Colombia (2005).
- Lopez, C. (1995). Corrupción, etica y democracia en la corrupción politica. Editorial Icaria.
- Klitgaard, R., Maclean, A. Lindsey Paris, H. (2001). Corrupción en las ciudades. Santa Cruz, Aguilar.
- Heidenheimer, A. J. (1989). Perspectives on the Perception of Corruption et. al. Political corruption, Transaction Publisher (p. 149–164).
- Gillespie, K., G. Okruheik. The political dimensions of corruption cleanups. A framework for análisis, Comparative Politics (1991, бр. 3).
- Alatas, S. (1990). Corruption its Nature, Causes and Consequences. Aldershot, Avebury.
- Horowitz, I., K. Bordens (1995). Social Psychology. Mayfield Publishing Company, Mountain View, CA94041.
- Triandis, H. C. (1995). Individualism and collectivism. Boulder, CO. Westview.

